Filozofia Nauki
Rok III, 1995, Nr 3(11)

RECENZJE

Władysław Krajewski

Zygmunt Zawirski po angielsku

Irena Szumilewicz-Lachman, *Zygmunt Zawirski: His Life and Work, with Selected Writings on Time, Logic and Methodology of Science.* Translations by Feliks Lachman. Edited by R.S. Cohen, Boston University, with the Assistance of Bettina Bergo. Kluwer Academic Publishers 1995.

Szkoła Lwowsko-Warszawska (SL-W) zajmuje poczesne miejsce nie tylko w polskiej, ale i w światowej filozofii pierwszej połowy XX wieku. Ponieważ jednak większość jej bogatego dorobku ukazywała się w języku polskim, jest ona dotychczas na świecie za mało znana. Jest w szczególności bez porównania mniej znana niż np. Koło Wiedeńskie, nad którym pod wieloma względami górowała. O ile prace wielkich polskich logików należących do SL-W — Leśniewskiego, Łukasiewicza, Tarskiego — od dawna były drukowane po angielsku i są dobrze znane specjalistom na Zachodzie, o tyle gorzej wygląda sprawa z filozofami szkoły (którzy zresztą też korzystali z logiki matematycznej w dużym zakresie). Dopiero stosunkowo niedawno ukazały się w języku angielskim główne prace Kotarbińskiego i Ajdukiewicza.

Zygmunt Zawirski (1882-1948) należy do czołówki SL-W. Jednakże i w polskim czasopiśmiennictwie pisano o nim niewiele. W latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych ukazały się zaledwie trzy artykuły poświęcone poglądom Zawirskiego na pewne

kwestie,[1] pisał o nim, oczywiście, Jan Woleński w swej monografii SL-W,[2] ostatnio zajął się nim Jacek J. Jadacki i jego współpracownicy[3] i to bodajże wszystko. Tym bardziej nie był Zawirski szerzej znany w innych krajach. Można więc tylko powitać z satysfakcją tom, prezentujący go w języku angielskim.

Irena Szumilewicz-Lachman jest znaną postacią na polskiej scenie filozoficznej. Jest autorką trzech książek[4] i wielu artykułów z zakresu filozofii nauki. Od kilkunastu lat mieszka w Anglii, ale często bywa w kraju. Będąc od dawna na emeryturze, bierze czynny udział w seminariach Zakładu Logiki, Filozofii Nauki i Metody Naukowej LSE (zakładem tym kierował w swoim czasie K. Popper, potem I. Lakatos, J. Watkins, obecnie N. Cartwright); poza tym wykłada na Polskim Uniwersytecie na Obczyźnie (PUNO), a na Kongresie Kultury Polskiej, który odbył się w Londynie w 1985 r. miała referat nt. *Szkoła Lwowsko-Warszawska a Koło Wiedeńskie.*

Recenzowana książka jest 157 tomem serii *Boston Studies in the Philosophy of Science*, redagowanej przez Roberta S. Cohena; on też redagował niniejszy tom i opatrzył go krótką przedmową. Cohen podnosi w niej zasługi Zawirskiego i wyraża uznanie dla autorki. Opowiada też następującą historyjkę. Gdy był w Polsce w r. 1962, kupił w jednym z antykwariatów przedwojenną książkę Zawirskiego o czasie; musiał następnie uzyskać specjalne zezwolenie na jej wywóz z Polski, gdyż odpowiednie ministerstwo uznało, że jest to skarb narodowy. Cóż, obecnie odpłacił za to zezwolenie z nawiązką.

Książka składa się z dwóch części. Pierwsza — to wstęp pt. „A Historico-Critical Introduction" pióra Ireny Szumilewicz-Lachman. Druga część, obszerniejsza — to wybór tekstów Zawirskiego. Tłumaczył je z polskiego i francuskiego Feliks Lachman (nieżyjący już mąż autorki), dodatkową pracę redakcyjną wykonała Bettina Bergo. Tom zamyka wykaz głównych publikacji Zawirskiego.

80-stronicowy wstęp składa się z pięciu rozdziałów. Krótki r. 1 (s. 3-7) — to informacje z nowszej historii Polski (zabory, rola uniwersytetów galicyjskich itp.) — pamiętajmy, że książka jest przeznaczona dla czytelnika zachodniego. R. 2 (s. 8-14) omawia życie i dzieło założyciela SL-W, Kazimierza Twardowskiego. R. 3 (s.15-18) daje krótką charakterystykę SL-W. Nieco dłuższy r. 4 (s. 19-32) porównuje ją z Kołem Wiedeńskim; porównanie wypada na korzyść SL-W. Autorka zastanawia się nad tym, dlaczego mimo to szkoła ta jest mniej znana na Zachodzie. Wskazuje na trzy przyczy-

[1] Z. Puterman, „Poglądy Zygmunta Zawirskiego na przyczynowość i determinizm", *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego* 1967, seria I, z. 49; S. Kiczuk, „Stosowalność logik wielowartościowych w teoriach fizycznych w ujęciu Z. Zawirskiego", *Studia Philosophiae Christianae* 1974, t. 10, z. 2; tenże „Zygmunta Zawirskiego koncepcja mechaniki kwantowej", *Roczniki Filozoficzne* 1975, t. 23, z.3.

[2] J. Woleński, *Filozoficzna Szkoła Lwowsko-Warszawska*, PWN, Warszawa 1985.

[3] J.J. Jadacki, T. Bigaj, A. Lissowska i P. Więckowski, „Synteza filozoficzna Zygmunta Zawirskiego", *Przegląd Filozoficzny* r. 2/1993 nr 3 (wraz z pełną bibliografią).

[4] I. Szumilewicz, *Teoria śmierci cieplnej wszechświata*, PWN, Warszawa 1961; taże, *O kierunku upływu czasu*, PWN, Warszawa 1964; taże, *Poincaré*, WP, Warszawa 1978.

ny: (1) bariera językowa; (2) to, że wielu autorów mylnie traktowało SL-W jako odmianę neopozytywizmu; (3) unikanie przez nią wielkich syntez, ograniczanie się w zasadzie do mniej spektakularnych analiz poszczególnych zagadnień filozoficznych.

R. 5, dłuższy niż poprzednie razem wzięte (s. 33-78), omawia życie i dzieło Zygmunta Zawirskiego. Omówienie jego dorobku naukowego jest podzielone na trzy podrozdziały.

Pierwszy z nich 5.1 (s. 37-43) mówi o zagadnieniach metodologicznych nauki: o przyczynowości i determinizmie, uwzględniając nowe teorie fizyki. Już w 1912 r. Zawirski bronił zasady przyczynowości, przeciw atakom E. Macha i innych, którzy zarzucali tej zasadzie «metafizyczny charakter»; w 1930 r. zaś — przeciw tym, którzy z mechaniki kwantowej wyciągali wniosek, że pojęcie *przyczynowości* jest przestarzałe.

Nieco dłuższy podrozdział 5.2 (s. 43-64) przedstawia prace Zawirskiego poświęcone logice intuicjonistycznej i wielowartościowej, a także pewnym dalszym kwestiom metodologicznym. Początkowo bronił on logiki dwuwartościowej, potem jednak, jak wskazuje autorka, uznał zasadność również logiki wielowartościowej, byleby znajdowała się w określonym stosunku do logiki klasycznej (Zawirski powołuje się tu na przyjętą w naucę zasadę korespondencji). Analizował, dalej, stosunek logiki wielowartościowej do rachunku prawdopodobieństwa, wreszcie stosował ją do mechaniki kwantowej. To samo czynił w tym czasie H. Reichenbach, jednakże były pewne różnice między ujęciem sprawy przez nich, na co zwracał uwagę sam Zawirski. Polski filozof krytykował także lansowane przez Koło Wiedeńskie kryterium naukowości (weryfikowalność), ale także kryterium K. Poppera (falsyfikowalność) i odrzucenie przezeń indukcji. Autorka zwraca uwagę na to, że później (już po śmierci Zawirskiego) Popper odpowiadał na jego zarzuty, ale w sposób niezbyt przekonywający. Zawirski rozważał również sprawę eksperymentu krzyżowego, nie całkiem zgadzając się z jego krytyką przez Duhema. Analizował też stosowanie metody aksjomatycznej w fizyce, co również jest referowane w tym podrozdziale. Wysoko oceniając wszystkie prace Zawirskiego, Irena Szumilewicz-Lachman kieruje jednak pod jego adresem pewne uwagi krytyczne. Pisze np., że upraszczał sprawę zgodności pomiędzy różnymi teoriami, dodając wszakże, iż cała dyskusja o niewspółmierności teorii toczyła się znacznie później.

Podrozdział 5.3 (s. 64-78) mówi o sprawie najważniejszej chyba w dorobku Zawirskiego — analizie pojęcia *czasu* i jego historii. Dodajmy, że autorka jest specjalistką w tym zakresie (por przypis 4). W podrozdziale tym omówiona jest zarówno polska książka Zawirskiego *Wieczne powroty światów* (Kraków 1927), jak i jego francuskojęzyczna praca *L'évolution de la notion du temps* (Kraków 1936). W pierwszej z nich autor opowiada się za koncepcją wiecznych powrotów, powołując się m.in. na badania Boltzmanna i Smoluchowskiego nad fluktuacyjną wersją zasady wzrostu entropii. Przytacza też wypowiedź Einsteina, że nie można wykluczyć wiecznych powrotów. Tę ostrożną wypowiedź autorka przeciwstawia opcji Zawirskiego, traktując ją jako zbyt pochopną. Książka *L'évolution de la notion du temps*, uhonorowana nagrodą włoskiego

czasopisma *Scientia*, zawiera krytyczną historię poglądów filozofii i nauki na czas. Irena Szumilewicz-Lachman pisze nie bez racji, że książka ta nie straciła na znaczeniu i jest nadal jedną z najważniejszych pozycji na ten temat. Zwraca zarazem uwagę na pewien błąd Zawirskiego: pisał on, że Kant pominął zagadnienie anizotropowości czasu, co nie odpowiada prawdzie (autorka cytuje odpowiedni fragment *Krytyki czystego rozumu*).

Druga część książki zawiera cztery rozdziały o różnych długościach. R. 1 obejmuje dwa teksty sprawozdawcze Zawirskiego: „Sprawozdanie z Ósmego Międzynarodowego Kongresu Filozoficznego w 1934 r." oraz „Wrażenia z I Międzynarodowego Kongresu Filozofii Naukowej w 1935 r." R. 2 zawiera dwie prace z zakresu logiki: „Stosunek logiki wielowartościowej do rachunku prawdopodobieństwa" (1934) i „Geneza i rozwój logiki intuicjonistycznej" (1946). R. 3 wypełniają dwie prace z zakresu metodologii: „Związek zasady przyczynowości z zasadą względności" (rozprawa habilitacyjna z 1924 r.) i „Uwagi o metodzie nauk przyrodniczych" (1948). Wreszcie obszerny r. 4 (s. 190-368), obejmujący ponad połowę objętości tomu — to fragmenty książki *Ewolucja pojęcia czasu*, zawierające łącznie ok. 2/3 tej książki.

* * *

Do pierwszej części książki mam dwie drobne uwagi.

Pierwsza sprawa. Pisząc w pierwszych rozdziałach o Tarnopolu (pod którym urodził się Zawirski) i Lwowie, autorka mówi o nich jako o polskich miastach, które wtedy należały do Austrii. Nie wspomina, że są to teraz miasta ukraińskie, a i za czasów austriackich Galicja Wschodnia była terenem, gdzie — w każdym razie na wsiach — przeważała ludność ukraińska. W tym kontekście warto dodać, że w 1992 r. Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Tarnopolu zorganizowała konferencję naukową z okazji 110-lecia urodzin Zawirskiego, na którą zaprosiła polskich filozofów.[5]

Druga sprawa. W r. 4 czytamy, że zarówno SL-W, jak i Koło Wiedeńskie stały na gruncie realizmu; w odniesieniu do tego ostatniego to błąd (często zresztą spotykany): wedle logicznego empiryzmu, spór pomiędzy realizmem a idealizmem subiektywnym dotyczy pseudoproblemu.

Książka ma też różne usterki redakcyjne. Na niektóre z nich zwróciła uwagę Zdzisława Ignatowicz w swej wnikliwej recenzji:[6] niekonsekwencja w tłumaczeniach tytułów kilku prac Zawirskiego (różnie brzmią one w tekście i w wykazie publikacji), brak tytułu lub strony w pewnych cytatach. Dodam do tego, że na s. 32 jest powołanie

[5] Materiały konferencji zostały wydane w książce pt. *Metodołogija naukowo piznannia*, Ternopil 1993, wyd. techniką małej poligrafii w nakładzie 200 egz. Jest to wydawnictwo trójjęzyczne, ukraińsko-polsko-rosyjskie: referaty zostały wydrukowane w językach, w których zostały wygłoszone. Kilka z nich, poświęconych Zawirskiemu, napisali polscy autorzy: poza wymienionymi w przypisie 3 — także Jan Woleński.

[6] Z. Ignatowicz, Recenzja książki I. Szumilewicz-Lachman, *Zygmunt Zawirski, His Life and Work...*, *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki*, r. 40 (1995) nr 3.

się na *Apendix*, którego w książce nie ma, a na s. 52 błędnie jest podana data ukazania się książki Poppera *Logik der Forschung* (jako 1937 r.). Jest też wiele literówek w polskich nazwach i tytułach.

Ale to wszystko drobiazgi. Książka jest wielkim osiągnięciem, którego można tylko pogratulować autorce, redaktorowi i wydawnictwu. Oby ukazały się następne książki o wybitnych postaciach SL-W!